SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET

Rapport från Riksantikvarieämbetet

Ohälsosamma ämnen i museisamlingar

Kortfattad vetenskaplig slutrapport, FoU

Riksantikvarieämbetet 2015
www.raa.se
registrator@raa.se

Innehåll

Sammanfattning 4
Ansvarig institution, med fullständig institutionsadress 5
Medverkande institutioner eller discipliner 5
Projektledare, med titel, födelseår, adress till nuvarande arbetsplats samt e-post adress ... 5
Projektmedarbetare och medverkande i expertnätverk 5
Sammanfattande resultat 6
Bakgrund och syfte med projektet 6
Kortfattad teori- och metoddiskussion 8
Projektets huvudsakliga resultat och effekter 10
Resultatets relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet 13
Resultatspridning - nuläge och framtidsläge 14

Sammanfattning

I kulturhistoriska samlingar vid museer förekommer det föremål som innehåller ämnen som på ett eller annat sätt är ohälsosamma. Föremålen kan, trots detta, ha en viktig funktion som referens-, utställnings- och undervisningsmaterial. För att samlingarna ska kunna förvaltas och utnyttjas på ett bra och säkert sätt behövs stöd och rekommendationer som speglar såväl kulturhistoriska perspektiv som hälso- och miljöaspekter.

I projektet har en expertgrupp i form av ett nätverk skapats i syfte att stärka arbetet med att långsiktigt ta fram råd och rekommendationer och ge stöd åt samlingsförvaltningen i landet. Expertgruppen består av representanter från Riksantikvarieämbetet, Arbetsmiljöverket, Nordiska museet, Medicinhistoriska museet Göteborg, Statens museer för världskultur, samt Naturhistoriska riksmuseet.

För att förbättra kunskapen hos svenska museer och samlingsförvaltare har expertgruppen genom projektet genomfört ett heldagsseminarium om ohälsosamma ämnen i samlingar. Detta seminarium hölls som en extra dag under Samlingsforum 2015, den 20 november. Vid seminariet deltog cirka 140 personer. Under dagen gavs möjligheten att lyssna till 12 presentationer, där hälften presenterades av inbjudna internationella talare. Det blev tydligt att många länder runt om i Europa upplever en liknande problematik med ohälsosamma ämnen i samlingar, men också att det finns relativt mycket erfarenhet av hur man ska angripa och lösa problemen.

Ansvarig institution, med fullständig institutionsadress

Riksantikvarieämbetet

Box 1114

621 22 Visby

Medverkande institutioner eller discipliner

Riksantikvarieämbetet, Arbetsmiljöverket, Nordiska museet, Medicinhistoriska museet Göteborg, Statens museer för världskultur, samt Naturhistoriska riksmuseet.

Projektledare, med titel, födelseår, adress till nuvarande arbetsplats samt e-post adress

Kaj Thuresson, Fil. Dr. Utredare, födelseår: 1971
Riksantikvarieämbetet
Box 1114
621 22 Visby
kaj.thuresson@raa.se

Projektmedarbetare och medverkande i expertnätverk

Maria Rossipal, Riksantikvarieämbetet (projektkoordinator)
Carola Häggstom, Riksantikvarieämbetet
Gabriella Ericson, Riksantikvarieämbetet
Sara Norrehed, Riksantikvarieämbetet
Karin Björling Olausson, Nordiska museet
Thomas Gütebier, Medicinhistoriska museet i Göteborg
Maria Dalin, Arbetsmiljöverket
Christian Stadius, Statens museer för världskultur
Anna Persson, Naturhistoriska riksmuseet (Zoologi)
Gunilla Dahlerus Lehman, Naturhistoriska riksmuseet (Botanik)

Sammanfattande resultat

Expertgruppen har genomfört tre heldagsmöten, med studiebesök, under projektperioden, samt genomfört ett heldagsseminarium den 20 november 2015. Cirka 140 personer deltog under seminariet där det gavs 12 föreläsningar av vilka hälften presenterades av till seminariet inbjudna internationella experter på ämnesområdet.

Bakgrund och syfte med projektet

Museisamlingar uppvisar en stor variation av föremål och objekt, varav en del kan innehålla ämnen som är ohälsosamma och utgör en arbetsmiljörisk. I vissa fall kan objekten i sig vara av hälsovådlig karaktär, men ofta kan ett föremål vara behandlat med giftiga kemikalier som en del i dess bevarande i samlingen. Exempel kan vara giftiga pigment eller mineraler, kvicksilver, bly, asbest eller bekämpningsmedel samt ämnen som medför risk för brand eller explosion. Trots detta har föremålen en viktig roll som referens-, utställnings- och undervisningsmaterial och representerar en del av vårt kulturarv. Det har framkommit att museisektorn har ett behov av stöd i arbetet med att identifiera, kartlägga, analysera och minimiera riskerna med ohälsosamma ämnen i samlingar. Likaså är stöd för tillämpning av lagstiftning, samt för dokumentation och tillvägagångssätt vid destruktion efterfrågade.

Arbetsmiljöproblematiken med att handha, förvalta och bevara samlingar där ohälsosamma ämnen förekommer är inget nytt fenomen, och kunskapen om hur man på bästa sätt skyddar sig och samlingen när den hanteras har utvecklats succesivt över tid. Dock har det funnits misstankar om att kunskapsläget inom och mellan museer varierar stort. Den 4 juni 2014 arrangerade Riksantikvarieämbetet ett seminarium i samarbete med Nordiska museet och Medicinhistoriska museet med syfte att lyfta frågorna och presentera exempel på praktisk problematik från olika typer av samlingar. Drygt 60 deltagare kom och engagemanget var stort. Där framkom att det fanns ett uttalat behov av stöd till museerna i arbetet med att hantera riskerna med ohälsosamma ämnen. Flera av de närvarande museerna uttryckte ett behov av stöd och mer kunskap inom ämnet. Som ett steg i arbetet att stödja samlingsförvaltningen i landet publicerade Riksantikvarieämbetet en rapport, *Gift: Ohälsosamma ämnen i samlingar – En förstudie inklusive kommenterad bibliografi* (Riksantikvarieämbetet, 2014). Rapporten är en sammanställning av valda delar av nationell och internationell forskning, kortare informationsblad, litteratur och annan nätbaserad information om ohälsosamma ämnen i samlingar. Museer i Sverige, särskilt mindre museer som saknar egen konservatorskompetens,

har intresse av att få stöd i sitt arbetsmiljöarbete kring ohälsosamma ämnen i museisamlingar.

Ohälsosamma ämnen i museisamlingar: Expertgruppsmöte vid Riksantikvarieämbetet, Kulturvårdslaboratoriet, Visby (foto: Thomas Gutebier).

Projektet om ohälsosamma ämnen i museisamlingar syftar till att stödja svenska museer och samlingsförvaltare i deras verksamhet. Att förmedla kunskap om ohälsosamma ämnen och arbetsmiljörisker som är knutna till samlingar. För detta behövs samarbete mellan museer och med berörda myndigheter samt med enskilda specialister/forskare. Detta projekt syftar till att sammanföra sådana kompetenser för utbyte av erfarenheter och kunskap. Syftet var även att genomföra ett seminarium under hösten 2015, för att ge vidare kunskap om ämnet till museer och samlingsförvaltare i Sverige. En särskilt uttalad målgrupp för projektet har även varit chefer på museer och andra nyckelpersoner som har en ledande funktion med miljö- och arbetsmiljöansvar.

Målet för projektet har varit att öka kunskapen om hur man kan bevara, hantera och tillgängliggöra samlingar som innehåller ohälsosamma ämnen på ett sätt som speglar såväl kulturhistoriska perspektiv som hälso- och miljöaspekter.

Genom att initiera och driva ett expertnätverk med representanter från såväl museer som berörda myndigheter kan den samlade kunskapen omvandlas till råd och rekommendationer, samtidigt som samverkan mellan berörda aktörer stärks och prioriterade frågor diskuteras.

Genom arrangerandet av ett seminarium under hösten 2015 möjliggjordes det för museisektorn att ta del av nuvarande kunskapsläge – "state-of-the-art". Nationell såväl som internationell expertis presenterade forskningsläge och professionell praktik.

Kortfattad teori- och metoddiskussion

Projektet ohälsosamma ämnen i museisamlingar genomförs i form av ett nätverksarbete samt arrangemang av ett seminarium för kunskapsförmedling. Arbetet fokuseras på att ta fram kunskapsunderlag för rekommendationer och praktiska råd om förvaltning av samlingar innehållande ohälsosamma ämnen samt på att sprida detta till svenska museer genom arrangerandet av ett seminarium. Expertgruppen genomförde även studiebesök i museisamlingar för att inhämta kunskap och få en samlad bild av problematiken.

Rollfördelningen inom projektet var att projektledaren har ansvar för bildning av expertgruppen, genomförandet av seminarier och referensgruppsmöten samt rapporteringen och spridningen av resultat. Expertgruppens uppgifter är dels att diskutera prioriterade frågor inom området och dels att ha en rådgivande funktion i angående innehåll och föreläsare till seminariet.

Den första åtgärden vid uppstarten av projektet var att sätta samman ett nätverk där deltagarna hade erfarenheter från olika typer av samlingar och där arbetsmiljön varierade med avseende på förekomst av ohälsosamma ämnen. Dessutom behövdes inom projektet även en mer specifik kunskap om regler och lagstiftning kring arbetsmiljö och kemikalier. Målsättningen var att nätverket med inbjudna experter skulle utgöra en grupp mellan åtta till tio personer från olika myndigheter och museer. Under projektets första månad kontaktades därför andra myndigheter, så som Arbetsmiljöverket och Kemikalieinspektionen, samt flera statliga museer, med förfrågan om att delta i expertnätverket. Slutligen hade expertnätverket knutit till sig en bred kompetens från olika typer av samlingar vid olika museer och från Arbetsmiljöverket och Riksantikvarieämbetet.

Expertnätverket genomförde under projektperioden tre heldagsmöten, övrigt nätverksarbete sköttes via e-post. Vid varje expertgruppsmöte genomfördes även ett studiebesök vid den institution där mötet hölls. Studiebesöken gav expertgrupen ett bra diskussionsunderlag samt bidrog till att ge de olika deltagarna en mer sammanhållen bild av problematiken.

Expertgruppen genomför studiebesök i magasin och samlingar vid Etnografiska museet, Stockholm (foto: Sara Norrehed).

Det första expertgruppsmötet hölls den 28 april vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm. Studiebesök med fokus på ohälsosamma ämnen och arbetsmiljö, genomfördes vid två av museets avdelningar (zoologi och herbariet). Vid mötet presenterades målsättningen för projektet och hur det skulle genomföras. Projektdeltagarna presenterade även olika kunskapsöversikter utifrån sina specialiserade ämnesområden.

Det andra expertgruppsmötet hölls i Riksantikvarieämbetets lokaler, vid Kulturvårdslaboratoriet i Visby den 31 augusti. Vid kulturvårdslaboratoriet genomfördes ett studiebesök där det diskuterades de tekniska möjligheter som finns för att identifiera olika gifter och kemikalier som använts och förekommer i samlingar, samt den skyddsutrustning som behövs vid arbete med ohälsosamma ämnen och hur den används. Under största delen av mötet arbetade projektgruppen med att planera för det seminarium som skulle hållas i november.

Fredagen den 20 november hölls ett heldagsseminarium med tema ohälsosamma ämnen i samlingar. Detta seminarium ingick som en extra dag knutet till Samlingsforum som genomfördes 18-20 november 2015. Vid seminariet deltog cirka 140 deltagare som under dagen fick höra 12 stycken föredrag under temat. Maria Dalin, Arbetsmiljöverket, gav en inledande föreläsning om arbetsmiljöansvar och risker med kemikalier i arbetslivet. Helene Tello, från Staatliche Museen zu Berlin, gav en "key note"-föreläsning över ämnet samt en

kortare presentation om risker med pesticider i samlingar. Av övriga nio presentationer gavs fyra stycken av inbjudna internationella föreläsare.

Sharon Robinson från The Museum of London diskuterade bland annat problem med radioaktiva föremål i samlingar (foto: Sara Norrehed).

Det tredje och sista expertgruppmötet hölls den 17 december vid Etnografiska museet, Stockholm. Även denna gång genomfördes ett studiebesök till samlingarna, där riskerna kring etnografiska föremål diskuterades, så som t.ex. problematiken kring hantering och märkning av giftpilar från Sydamerika. Vid mötet utvärderade expertgruppen seminariet som hållits, samt diskutera resultaten från den enkät som deltagarna vid Samlingsforum fyllt i. Vid mötet diskuterades även expertgruppens framtida arbete och en eventuell fortsättning på projektet.

Projektets huvudsakliga resultat och effekter

Arbetet med projektet har visat att kunskapen om hur man hanterar ohälsosamma ämnen i museisamlingar och hur man identifierar och utvärderar arbetsmiljörisker vid samlingsförvaltning finns tillgänglig. Arbetsgivaren är skyldig att följa arbetsmiljölagen och Arbetsmiljöverkets författningssamling. Det finns även tydliga instruktioner från Kemikalieinspektionen om hantering av kemikalier och märkning av dessa enligt REACH.

Expertgruppen har i sitt arbete diskuterat hur detta ramverk är anpassat till en bransch som samlingsförvaltning och hur arbetsmiljön på bästa sätt kan förbättras utifrån perspektivet att samlingar ser väldigt olika ut och att samlingsförvaltning genomförs under mycket olika förutsättningar, vid olika museer. Expertgruppen har utifrån studiebesök i samlingar och genom mötesdiskussioner kunnat konstatera att kunskapen kring ohälsosamma ämnen i museisamlingar och hur man skyddar sig vid arbete med samlingar varierar stort, samt att arbetsmiljölagen i flera fall tillämpas bristfälligt inom samlingsförvaltning. Inom projektet har expertgruppen haft möjlighet att ge stöd till samlingsförvaltningssektorn, både genom specifika frågor från olika museer, samt mer allmänt genom att anordna seminarium om ohälsosamma ämnen i samlingar och på så sätt bidra till kunskapsspridning. Expertgruppen har även kunnat agera som referensgrupp vid framtagandet av Vårda väl-blad, med teman om gifter i samlingar och arbetsmiljö inom samlingsförvaltning, som publicerats av Riksantikvarieämbetet.

Arrangerandet av ett seminarium med tema ohälsosamma ämnen i samlingar, som ingick inom projektets ram, genomfördes enligt plan. Möjligheten att genomföra seminariet som en extra dag vid Samlingsforum 2015 bedöms som en framgångsfaktor för projektet. Med största sannolikhet bidrog detta till att seminariet fick så många som cirka 140 deltagare. Seminariets tema låg även i linje med Samlingsforums ursprungliga tema – Gröna museer.

Genom att medel från projektet kunde användas till att bjuda in internationella föreläsare har det varit möjligt att få en bättre utblick av hur museer internationellt arbetar med problematiken. Det blev tydligt att många länder runt om i Europa upplever en liknande problematik med ohälsosamma ämnen i samlingar, så som pesticider, asbest eller mögel, men också att det finns relativt mycket erfarenhet av hur man ska angripa och lösa problemen. Expertgruppens egen utvärdering av seminariet var mycket positiv. Det ansågs att föreläsningarna hade varit intressanta och allmänorienterade, med en bra blandning av ämnen. Seminariet kändes lösningsorienterande istället för problemfokuserat och den stora andelen internationella föreläsare gav en bild av andra europeiska länders perspektiv. Expertgruppen ansåg dock att det hade varit bättre om Maria Dalin, Arbetsmiljöverket, fått mer föreläsningstid och det hade varit önskvärt med mer utdelat material från föreläsarna. Utvärderingen av den enkät som deltagarna vid Samlingsforum 2015 fyllde i visar att gensvaret för seminariet var väldigt positivt. Enkätsvaren visade även att det fanns önskemål från deltagarna om en fortsättning på "giftdagen" även nästa år.

Conny Hansen, Nationalmuseet, Danmark, förevisar en nyare typ av andningsskydd vid seminariet (foto: Gabriella Ericson)

Sammanfattningsvis har projektet ökat medvetenhet om förekomsten av ohälsosamma ämnen i samlingar, ökat kunskapen om hur man kan hantera riskerna vid museer och hos andra samlingsförvaltare, samt ökat kunskapen om hantering av samlingar enligt gällande lagstiftning. Genom nätverksarbetet och seminarie-arrangemanget har samarbetet mellan museerna i de här frågorna stärkts

Resultatets relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet

Ohälsosamma ämnen i kulturhistoriskt värdefulla föremål kan utgöras av exempelvis medicin och medicinska instrument, tekniska och militära objekt som innehåller radioaktiva ämnen, asbest eller kvicksilver eller färg och pigment som innehåller tungmetaller eller andra gifta ämnen. Det finns även objekt som är behandlade med bekämpningsmedel mot skadedjur såsom DDT och Lindan. Sådana ämnen är ofta svåra att identifiera och utgör ett hälso- och saneringsproblem vid hantering och flytt av samlingar.

Seminarium om ohälsosamma ämnen i samlingar (foto: Sara Norrehed)

Det finns lagstiftning och råd gällande kemikalier och information om skyddsåtgärder, men det kan vara svårt att tillämpa dessa för hantering och bevarande av äldre och okända ämnen som finns bland samlingar på museer. Det är därför angeläget att utarbeta råd och rekommendationer som är särskilt anpassade för museernas behov för en trygg och säker arbetsmiljö för museianställda och för att samlingar med högt kulturhistoriskt värde ska kunna bevaras, hanteras och tillgängliggöras på ett säkert sätt. Råd och rekommendationer ska spegla såväl kulturhistoriska som hälso- och miljöaspekter. Särskilt behov av stöd finns hos mindre museer utan egen konservators- eller samlingsförvaltningskompetens.

Resultatspridning - nuläge och framtidsläge

Seminariet om ohälsosamma ämnen i samlingar har varit det främsta forumet för resultatspridning inom projektet. Antalet deltagare vid seminariet förväntades uppnå max 100 personer. Detta överträffades med ett antal på cirka 140 stycken deltagare. Sammanfattningar av presentationerna som gavs under seminariet finns tillgängliga i en rapport från Riksantikvarieämbetet och kan fritt laddas ner från Samla.

Information om nätverksarbetet och seminariet har även spridits via Kulturvårdsforum, Riksantikvariets hemsida, Twitter, Facebook och K-blogg. En artikel om Expertnätverkets arbete och projektet har publicerats i Realia, tidskrift för konservering, nr 1, 2016.